

FJODOR MICHAJLOVIČ DOSTOJEVSKIJ

ZLOČIN A TREST

CHARAKTERISTIKA UMĚLECKÉHO TEXTU

„Hrůza, jak to omotal!“ vrčela nazlobeně stařena a pohnula se k němu.

Nesměl ztratit ani okamžik. Vytáhl sekyru docela, rozmáchl se jí v obou rukou a neznaje se, téměř bez úsilí, téměř mechanicky ji spustil tupým koncem na hlavu. Zdálo se, že vlastní síly na to nevyvaložil ani špetku. Ale jakmile sekyru spustil, naráz se v něm síla probudila.

Stařena byla jako doposud vždy prostovlasá. Světlé, prošedivělé řidounké vlasy, po zvyku silně namaštěné, měla spleteny v krysí copánek a shrnuty pod úlohem kostěného hřebínku, trčícího jí na zátylku. Úder dolehl přímo na temeno, její malý vzrůst tomu jen napomohl. Vykřikla, ale docela slabounce, a znenadání se schoulila k podlaze, ačkoliv ještě stačila zdvihnout obě ruce. V jedné pořád ještě svírala „zástavu“. Tu udeřil vši silou ještě jednou, zase tupým koncem a zase do temene. Krev vychlístla jako z převržené číše a tělo se zvrátilo naznak. Couvl před padajícím tělem a ihned se sklonil k její tváři; byla už mrtvá. Oči byly vytřeštěné, jako by chtěly vylézt z důlků, čelo a celý obličej měla svráštělý a zkřivený křečí.

Položil sekyru na zem vedle mrtvé a rychle, ale opatrně, aby se nepotřísnil prýstící krví, strčil ruku stařeně do kapsy, do pravé kapsy, z níž minule vytáhla klíče. Byl naprosto příčetný, mráčky ani mdloby se o něj už nepokoušely, jen ruce se mu pořád ještě třásly. Později se upamatoval, že byl dokonce velmi vnímavý a obezřetný a že neustále dával pozor, aby se nepotřísnil...

Analýza uměleckého textu

- **zasazení výňatku do kontextu díla**

Úryvek detailně popisuje vraždu Aleny Ivanovny. Nachází se na začátku knihy, v její první části.

Třiadvacetiletý Rodion Romanovič Raskolnikov studoval práva, ale přestal dávat kondice (doučovat), došly mu peníze a on studia přerušil. Známy mu poradil, ať zastavuje věci u staré lichvářky Aleny Ivanovny, a Rodiona napadlo, že by tuto ženu mohl zabít, ukrást všechny zástavy a být z čeho živ. Napadlo ho to po rozhovoru dvou mužů, který vyslechl v hospodě, že tato žena je pro svět naprosto zbytečná a zabít ji by snad ani nebyl zločin. Rodě se k ní tedy vypravil pod záminkou zástavy, aby obhlédl byt a zjistil, kam žena schovává peníze i zatavené věci. Úplnou náhodou potom vyslechne rozhovor jejích sousedů a dozví se, kdy bude lichvářka sama doma, protože její sestra Lizaveta bude mimo byt.

Rodion v hospodě potkal alkoholika Marmeladova, který mu vyprávěl o své ženě a pěti dětech. Žena má tuberkulózu, ale on všechno nechává na ní a veškeré peníze propije. Nejstarší dcera Soňa se stala prostitutkou a alespoň trochu rodině finančně vypomáhala. Rodiovi přišel dopis od matky, v němž mu sdělovala, že Duňa (Rodiova sestra) se provdá za bohatého Lužina a brzy přijedou Rodu navštívit do Petrohradu, aby se i on s Lužinem seznámil. Rodion je proti sňatku, došlo mu, že se sestra chce provdat jen kvůli němu, aby měl na studia.

Přišel den, kdy chtěl Rodion zabít lichvářku. Připravil si falešnou zástavu a obalil ji do hadříků; chtěl, aby se žena nad balíček sklonila a on ji mohl nepozorovaně srazit sekyrou. Sekyrku ukradenou domovníkovi si přidělal na poutko přišité do kabátu a vyrazil. Měl štěstí, v lichvářčině domě ho nikdo neviděl. Když ji zabil a plnil si kapsy zástavami, vrátila se do bytu Lizaveta. Rodion byl nucen zabít i ji. Na byt potom zazvonil další „zákazník“, ale Rodion měl štěstí, podařilo se mu opustit byt, aniž by ho někdo spatřil. Ukradené věci a měšec s penězi schoval pod kamenem na opuštěném dvoře, došel domů, sekeru vrátil na místo a upadl do horečnatých stavů.

Další den mu přišla pozvánka na komisařství. Rodion byl zděšený, ale šlo jen o upomínku, protože nezaplátil nájem své bytné. Během výslechu ale padne několik slov o vraždě lichvářky a Rodion omdlel. Několik dní ležel ve vysokých horečkách. Sousedka mu nosí polévku a na pomoc přišel také jeho bývalý spolužák Razumichin. Razumichin si vydělávat překlady cizojazyčných knih, chtěl pomoci i Rodiovi, ale ten to odmítl. Od matku mu přišly peníze, a tak měl nyní alespoň na obživu.

Při jedné z procházek městem je Rodion svědkem nehody, jakýsi opilec vstoupil před povoz a koně ho podupali. Tímto opilcem je Marmeladov. Rodion ho nechá odnést domů, přivolá lékaře a je svědkem Marmeladovovy smrti. Jeho žena je zděšená, ale zároveň se jí velmi ulevilo – její muž už nebude dělat dluhy. Rodion dal peníze od matky jednomu z Marmeladovových dětí, aby rodině pomohl s náklady za pohřeb. V bytě Marmeladovových se také poznává se Soňou, křehkou zakřiknutou dívkou.

Když přišel Rodia s přítelem Razumichinem domů, v bytě už na něj čekaly matka a sestra. Brzy se ukázalo, že Petr Petrovič Lužin je sobecký a chce Duňu jen ovládat. Sama pochopila, že je to zlý člověk, a od svatby odstoupila. Dřív Duňa pracovala v rodině jistého Svidrigajlova, který ji obtěžoval a ona proto ze služby odešla. Svidrigajlovi mezitím zemřela žena a on nyní přijel do Petrohradu. Slibuje Duně veliké peníze a sleduje Raskolnikovovo chování. Pronajal si dokonce byt sousedící se Soniným, takže vyslechl Raskolnikovovo přiznání k vraždě. Duňa ho však stále odmítá, on si najde mladinkou snoubenku, ale ještě před svatbou končí svůj život sebevraždou – zastřelil se.

Soňa Rodiona miluje, a to i poté, co se jí přiznal k vraždě. Soňa znala mladší lichvářčinu sestru Lizavetu, měla od ní křížek, a tak byla neskutečně zděšená. Nedovedla pochopit, že Rodia svého činu nelituje. Přesto na něj naléhala, aby se šel udat a dosáhl tak odpuštění od Boha. Slibuje mu, že za ním půjde kamkoli. Raskolnikov se nejprve přiznat nechce, ale protože je z vraždy obviněn někdo jiný (malíř pokojů Mikolka), a protože má Soňu rád, rozloučí se se sestrou i s matkou a odchází se udat.

V epilogu knížky jsou naznačeny další osudy hrdinů. Raskolnikov odešel na Sibiř, kde si odpykával trest – 8 let vězení. Soňa tam odešla s ním, pracovala jako švadlena a brzy si získala srdce všech vězňů. Byla trpělivá, denně chodila na návštěvy, nosila vězňům jídlo a psala dopisy Duně. Duňa se provdala za Razumichina a oba tajili matce, že je Rodia ve vězení. Ta to však tušila a nervově se hroutila. Po Sonině nemoci si Rodion uvědomil, jak mu Soňa chybí, a přestal s ní jednat příkře.

- **téma a motiv**

téma: vražda

motiv: zástava, sekýra, vlasy, krev, klíče

- **časoprostor**

prostor: Petrohrad, lichvářčin byt

čas: 2. polovina 19. století, v úryvku není patrný; pozdní odpoledne, když Alenina sestra Lizaveta nebyla doma

- **kompoziční výstavba**

Děj je vyprávěn chronologicky. Úryvek se skládá ze 4 odstavců.

- **literární forma, druh a žánr**

próza, epika, (psychologický) román

- **vypravěč**

er-forma, vševědoucí vypravěč

- **postava**

Alena Ivanovna – stařena, lichvářka, její povaha není příliš vykreslena, chudí ji považují za zlou, protože má přísné zásady ohledně zástav

Rodion Romanovič Raskolnikov – též Roďa, třiadvacetiletý bývalý student, velmi inteligentní, přemýšlivý, melancholický, velmi uzavřený, miluje matku a sestru, svým způsobem líný – není schopen vydělávat peníze, vrah z přesvědčení

Sofja Semjonovna Marmeladovová – též Soňa, šestnáctiletá prostitutka z donucení (aby uživila rodinu), obětavá, silně věřící, oddaná Raskolnikovovi

Avdoťja Romanovna Raskolnikovová – též Duňa, Roďova sestra, hodná, obětavá, stará se o matku i Roďu, hrdá – dokázala odmítnout Lužina

- **vyprávěcí způsoby**

přímá řeč: „Hrůza, jak to omotal!“

zbytek textu tvoří pásmo vypravěče

- **typy promluv**

na začátku úryvku je část dialogu lichvářky a Rodiona, další text tvoří pásmo vypravěče

- **jazykové prostředky a jejich funkce ve výňatku**

„Hrůza, jak to omotal!“	onkání (archaický způsob oslovení); věta zvolací
<i>neznaje se</i>	přechodník
<i>prostovlasá</i>	archaismus; člověk bez pokrývky hlavy, tj. bez klobouku
<i>dával pozor, aby se nepotřásl...</i>	nedořečenost, neukončená výpověď (apoziopeze)

- **tropy a figury a jejich funkce ve výňatku**

<i>stařena</i>	dysfemismus
<i>síla se probudila</i>	personifikace
<i>řidounké vlasy, hřebínek, slabounce</i>	zdrobněliny
<i>kryší copánek</i>	metafora
<i>schoulila se k podlaze</i>	eufemismus (= padla)
<i>Krev vychlístla jako z převržené číše, Oči byly vytřeštěné, jako by chtěly vylézt z důlků</i>	přirovnání

Literárněhistorický kontext

- **kontext autorovy tvorby**

2. polovina 19. stol.

Fjodor Michajlovič Dostojevskij (1821–1881)

- ruský spisovatel, zakladatel psychologického románu, filozof
- otec vojenský lékař, 7 sourozenců
- vychováván nábožensky, vystudoval vojenskou inženýrskou školu
- odešel do výslužby, věnoval se literatuře
- vystupoval proti carovi Mikuláši I., vězněn, odsouzen k zastřelení, ale trest byl změněn na vyhnanství a nucené práce na Sibiři, kde strávil 9 let
- byl fyzicky i psychicky vyčerpaný, trpěl epilepsií
- po návratu vydával časopis Čas a Epoque s bratrem Michaiilem, po jeho smrti splácel jeho dluhy
- žil v Rusku i v zahraničí
- zemřel na plicní krvácení spojené s epileptickým záchvatem

- mistrovské zobrazení psychiky člověka

- proniká až do podvědomí postav

Chudí lidé – román v dopisech

Dvojník, Pan Procharčín, Bytná, Slabé srdce – novely

Bílé noci – román ovlivněný romantismem

Nětočka Nězvanovová – nedokončený román

Ves Stěpančikovo a její obyvatelé, Ponížení a uražení – romány napsané po návratu ze Sibiře

Zápisky z mrtvého domu – tragická poema o zážitcích z Omsku

Zápisky z podzemí, Hráč, Strýčkův sen – psychologické novely

nejslavnější romány:

Zločin a trest

Idiot, Běsi, Výrostek, Bratři Karamazovi (nedokončeno)

- **literární / obecně kulturní kontext**

Realismus

- realismus odvozen od slova reálný (realis) = skutečný, opravdový

- realismus = „škola upřímnosti v umění“

- od 2. pol. 19. stol.

- předchůdci realismu: H. de Balzac, Stendhal, G. Flaubert

- snaží se zachytit skutečnou podstatu věcí, opravdovost, pravdivost v celé její složitosti, hledat vzájemné vztahy, příčiny, důsledky nějakého jevu → nejčastějším žánrem román

- realistický hrdina: typický hrdina, vyvíjí se jeho myšlenky a názory

- nově se uplatňují hovorové výrazy, archaismy, dialekty

- vliv na realismus měl filozofický směr *pozitivismus* (spojen s A. Comtem, zobrazuje fakta, skutečné je to, co lze dokázat smysly) a *materialismus* (dialektický, sledoval vývoj společnosti jako tříd, přednost má hmota před duchovním)

- rozvinutá fáze realismu soustředěná na kritiku poměrů = kritický realismus

Rusko:

Nikolaj Vasiljevič Gogol (1809–1852)

- v Petrohradě pracoval jako úředník a věnoval se historii

- v té době už slavil první úspěchy, svým nadáním literárně zachytil to, co prožil a o čem slýchal ve svém rodném kraji.

- odsuzoval společnost složenou z chladných, malicherných, všedních povah. Jeho ideálem byla mravně dokonalá společnost.

- byl to mistr satiry, psal komedie, romány, povídky
- považován za zakladatele ruského realismu
- tzv. petrohradské povídky – *Podobizna, Bláznovy zápisky, Plášť*
- cyklus povídek, hrdiny jsou zajímaví lidé z Petrohradu
- román *Mrtvé duše* – první díl plánované trilogie, kritika statkářů
- Čičikov projíždí Ruskem a kupuje „mrtvé duše“ – mrtvé nebo zmizelé, jejich vlastnictví mu pomáhá ke spekulacím
- komedie: *Ženitba, Hráči, Revizor*

Lev Nikolajevič Tolstoj (1828–1910)

- zřejmě nejslavnější ruský spisovatel, zároveň filozof
- jako dobrovolník na Kavkaz, účastnil se krymské války, po návratu vyučoval děti vojáků
- na konci života se přestěhoval do Moskvy kvůli vzdělání svých dětí
- Vojna a mír* – čtyřdílná románová historická epopéj
- Rusko v první třetině 19. stol., dějiny = souhrn detailů, které nelze postihnout
- více než 250 postav (některé skutečné), založeno na skutečných událostech
- Anna Kareninová* – osudy desítek postav + vývoj ruské společnosti
- psychologická analýza hlavní hrdinky a obraz Ruska se všemi protiklady
- vdaná Anna navázala vztah s důstojníkem Vronským, vztah k manželovi a synovi řeší sebevraždou – skokem pod vlak

Anton Pavlovič Čechov (1860–1904)

- prozaik a dramatik, ovlivnil vývoj světové prózy i dramatu
- zájem o existenciální otázky života
- smysl pro humor, často satira – dráždil cenzuru
- Tři sestry* – Olga, Máša, Irina chtějí změnit svůj osud a zjišťují, že to nejde
- Višňový sad* – tragicky laděná komedie
- další hry: *Racek, Strýček Váňa*

Francie:

Honoré de Balzac (1799–1850)

- „literární gigant“ - *Lidská komedie* – cyklus 143 románů, předem promyšlená linie
- nejvýraznější romány: *Otec Goriot, Ztracené iluze, Lesk a bída kurtizán*

Gustav Flaubert (1821–1880)

- Paní Bovaryová* – hlavní hrdinka Ema Bovaryová → literární typ, žena utíkající od skutečnosti k iluzím = bovarismus
- Bouvard a Pécuchet* – nedokončený román, podle něj seriál Byli jednou dva písaři

Emile Zola (1840–1902)

- cyklus 20 románů *Les Rougon-Macquart* – 32 hlavních, 1000 vedlejších postav
- romány z cyklu: *Břicho Paříže, Zabiják, Nana*

Anglie:

Charles Dickens (1812–1870)

- ostrá kritika společenských jevů, citová hloubka, láskyplný humor
- Oliver Twist* – román se sociálním podtextem, osiřelý chlapec vyrůstá v chudobinci, žije špatně
- David Copperfield* – román s autobiografickými rysy

Polsko:

Henryk Sienkiewicz (1846–1916)

- jeden z nejoblíbenějších autorů historické literatury

- získal Nobelovu cenu za literaturu v roce 1905

Ohněm a mečem – románová trilogie ze 17. stol., boj polských šlechticů proti ukrajinským kozákům

Quo vadis – z doby Neronova Říma, pronásledování prvních křesťanů

USA:

Mark Twain – *Dobrodružství Toma Sawyera*

Jack London – *Bílý tesák*

Další údaje o knize:

- **dominantní slohový postup:**

vyprávěcí

- **vysvětlení názvu díla:**

Zločin a trest – hlavní hrdina spáchal zločin (dvě vraždy). Nyní by měl následovat trest, ale nemusí to být vězení, trestem jsou výčitky svědomí, nepochopení okolí, odloučení od rodiny,...

- **posouzení aktuálnosti díla:**

Příběh se odehrává ve druhé polovině 19. století, ale je pykání za trest je stále aktuální.

- **pravděpodobný adresát:**

Kdokoli, koho zajímá pohled do nitra vraha.

- **určení smyslu díla:**

Román ukazuje sílu lidské vůle – Rodion byl natolik přesvědčený o své pravdě, že nepokládal vraždu za zločin. Soňa si zase svojí vůlí a oddaností získala Raskolnikovovo srdce.

- **zařazení knihy do kontextu celého autorova díla:**

Považován za jeden z pěti vrcholných Dostojevského románů.

- **tematicky podobné dílo:**

Josef Čapek – Stín kapradiny: baladický text o dvou pytlácích, kteří zabili hajného, a teď unikají před vlastním svědomím a spravedlností. V popředí stojí líčení jejich duševních stavů.

- **porovnání s filmovou verzí nebo dramatisací:**

Filmových zpracování existuje několik, některá z nich jsou posunuta do novější doby. Sovětský film z roku 1970 je považován za nejuvěrnější, jedná se o černobílou verzi.